

«ԵՐԵՎԱՆԻ ԼԵՈՅԻ ԱՆՎԱՆ Հ. 65 ԱՎԱԳ ԴՊՐՈՑ» ՊՈԱԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑԻ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

ԱՌԱՐԿԱ՝ ՆՉՊ ԵՎ ԱԿ

**ՄԱՍՆԱԿԻՑ՝ Հ. 71 ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ԶԻՆՂԵԿ՝ ՄԱՅՈՐ
ՀԱՅԿ ԳՈՒՆՈՅԻ ԱՍԱՏՐՅԱՆ**

ՂԵԿԱՎԱՐ՝ ՓՈԽԳՆԴԱՊԵՏ Ա. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ

**ԹԵՄԱ՝ ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ
ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՉԱՆՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ 2022

**ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ
ԵՎ ԴՐԱ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	4
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ.....	13
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	15

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Թեմայի արդիականությունը: Ռազմական գործը ներկա է մարդկության ամբողջ պատմության ընթացքում, քանզի ռազմական գործը շոշափել է մարդկության արմատական շահերը: Մ.թ.ա. 3600 թվականից մինչև մ.թ. 1980 թվականն ընկած ժամանակահատվածի ընթացքում տեղի է ունեցել մոտավորապես 1455 պատերազմ, այդ թվում՝ երկու համաշխարհային պատերազմ, որոնց ընթացքում սպանվել է, սովից և համանարակից մահացել է ավելի քան 3, 6 միլիարդ մարդ: Ռուս գիտնական Ն. Պ. Միխնևիչի հաշվարկներով՝ մարդկության պատմության ընթացքում ամբողջ մարդկության խաղաղ կյանքի մեկ տարվան բաժին է ընկել պատերազմի միջին հաշվով 13 տարի: Կոնֆլիկտները հասարակության (պետության) ներսում և հասարակությունների ու պետությունների միջև ծագել են մարդկային հասարակության զարգացման բոլոր փուլերում և որոշակի ազդեցություն են գործել նրա զարգացման վրա: Ռազմական գործը հասարակության մեջ սկսել է մշակվել այնպես, ինչպես և մարդական բոլոր մնացած զբաղմունքները, որոնք ուղղված են, նախ և առաջ, կենսականորեն կարևոր այնպիսի գործառույթների պահպանմանը, ինչպիսիք են կյանքի, տոհմի, ազատության պահպանումը: Այս կամ այն պետությունում կամ հասարակությունում, որոշակի պատմական դարաշրջանում ռազմական գործի կազմի, զարգացման և բովանդակության վրա ազդել են բազմաթիվ գործոններ, նախ և առաջ այնպիսիք, ինչպիսիք են պետության սոցիալական և քաղաքական կարգը, արդյունաբերական արտադրության զարգացման մակարդակը, գիտության և կրթության զարգացման մակարդակը, բնակչության մշակութային ավանդույթները, պետությունում հասարակության հոգևոր վիճակը: Ընդհանուր առմամբ ռազմական գործի բովանդակությունը, զարգացման և կատարելագործման հիմնական ուղղությունները ցանկացած պետությունում ունեն ընդհանուր գծեր, որոնք բխում են համաշխարհային զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններից: Դրա հետ միասին նրանք ունեն նաև էական տարբերություններ, որոնք պայմանավորված են պետության աշխարհագրական դիրքով, ազգաբնակչությամբ, տնտեսական գործունեությամբ, արտաքին սպառնալիքների բնույթով: Ռազմական գործն սկսում է էական դեր խաղալ շատ էթնո-մշակութային կազմավորումների սոցիալ-քաղաքական կյանքում զանազան պատճառներով. դա պայքար էր կենսական տարածության համար, տարածաքի համար, կամ էլ ռազմական գործը դառնում էր գործունեության տեսակ, որի դեպքում հնարավոր էր դառնում այս կամ այն մշակութա-պատմական ընդհանրության բարօրության աճը (կամ համենայն դեպս, այդ ընդհանրության մի մասի բարօրության աճը), նաև եղել է եկամտի աղբյուր և վերջապես՝ գոյատևման միջոց՝ էթնոսի համար ծայրահեղ իշրավիճակներում: Հին Եգիպտոսում, Հին Հունաստանում, Հին Հնդկաստանում, Հին Չինաստանում, իսկ ապա և Հին

Հռոմում հայտնվել են ռազմական գործի վերաբերյալ տեսական աշխատություններ, որոնց առանձին դրույթներն առ այսօր չեն կորցրել իրենց կարևորությունը: Ներկայացված դիտարկումների հաշվառմամբ կարող ենք արձանագրել, որ դպրոցներում ռազմարվեստի պատմության դասավանդումն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ նպաստում է սովորողների կրթական ու դաստիարակչական գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը, ինչպես նաև սովորողների մեջ ձևավորում է պետական մտածողություն և հայրենասիրություն: Հետևաբար, շարադրված հանգամանքներով էլ պայմանավորված է սույն թեմայի ուսումնասիրության արդիականությունը:

Աշխատանքի նպատակը և խնդիրները: Սույն աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել և վերլուծության ենթարկել ռազմարվեստի պատմության դասավանդման մեթոդները: Ծարադրված նպատակով էլ պայմանավորված է սույն աշխատանքի հետևյալ խնդիրները՝ ա/ ուսումնասիրել և ներկայացնել ռազմարվեստի դասավանդման առանձնահատկությունները, բ/ վերլուծության ենթարկել ռազմարվեստի դասավանդման մեթոդները և ներկայացնել դրանց կիրառման ոլորտում առկա հիմնախնդիրները:

ՌԱԶՄԱՐՎԵՍՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԾՐՁԱՆՈՒՄ

Ռազմական գործը Ռուսաստանում, իսկ նրան հետևելով, նաև Հայաստանում հանդիսանում է մի տերմին, որը լայն ընմբռնմամբ ներառում է ռազմական տեսության և ռազմական պրակտիկայի (գործունեության) բոլոր հարցերը, որոնք կապված են խաղաղ և ռազմական ժամանակ պետության զինված ուժերի շինարարության (բանակաշինություն), նախապատրաստման և գործողությունների հետ, ինչպես նաև պատերազմի դեպքում բնակչության նախապատրաստման հետ: Ռազմական գործն իր մեջ ընդգրկում է հետևյալ բաղադրիչները.

- **Ռազմական շինարարություն** կամ բանակաշինություն — այսինքն՝ ռազմական գործի այն մասը, որը ներառում է աշխարհում և տվյալ երկրում ներքին ու արտաքին պայմաններին համապատասխան պետության զինված ուժերի կառուցման (կազմավորման և բարեփոխման), գործընթացը, պետության ռազմական կազմակերպության ստեղծման ու կատարելագործման տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական, ռազմական և այլ փոխկապակցված միջոցառումները.
- **Ռազմական կառավարում** — այսինքն՝ պետության կառավարման այն բաղկացուցիչ մասը, որը վերաբերում է խաղաղ և ռազմական ժամանակ զինված ուժերի, զորքերի, ուժերի նախապատրաստմանը և կառավարմանը և բնակչության նախապատրաստմանը պատերազմի պարագայում.
  - Ռազմական կառավարում (զորքերի կառավարում, ուժերի կառավարում).

- Բնակչության ռազմական պատրաստություն.
  - Նախնական ռազմական պատրաստություն.
  - Պետության զորահավաքային հնարավորությունների նախապատրաստում, Պահեստազորայինների նախապատրաստում և զորահավաք.
- **Ռազմական իրավունք** — իրավունքի այն ճյուղը, որը լայն ընթրնամբ ընդգրկում է բոլոր այն իրավական հարցերը, որոնք առնչվում են ռազմական գործին, պետության սահմանած, հաստատած իրավական նորմերի համակարգը, որոնք ամրագրում են զինված ուժերի գոյության, գործունեության սկզբունքներն ու ձևերը, կարգավորում են զինված ուժերի կառուցման, կյանքի, կենցաղի և գործունեության բնագավառում գոյություն ունեցող հարաբերությունները և որոշում են զինծառայողների, զինապարտների և հասարակության այլ մասնակիցների իրավունքներն ու պատասխանատվությունը, ռազմական գործի ոլորտում հարաբերությունները.
  - Խաղաղ ժամանակվա փաստաթղթերը (օրենքները).
    - Ռազմական դոկտրինը — ռազմական անվտանգության ոլորտում պետության քաղաքականության մասին հռչակագիրը. պետության ղեկավարության այն պաշտոնական հայացքների և դրույթների համակարգը, որը սահմանում է խաղաղ և պատերազմական ժամանակում պետության նախապատրաստման և գործողությունների, ռազմական շինարարության ուղղությունը. այլ կերպ ասած՝ Ռազմական դոկտրինը (военная доктрина, military doctrine) հիմնարար սկզբունքների համակարգ է, որոնցով ի շահ ազգային նպատակների առաջնորդվում են ՉՈՒ-ն կամ նրա որևէ մասը, պետություններում (պետությունների դաշնադրությունում) քաղաքական նպատակներով օգտագործվող ռազմական բռնության միջոցների օգտագործման, ռազմական խնդիրների բնույթի ու դրանց լուծման եղանակների, ռազմական շինարարության հիմնական ուղղությունների վերաբերյալ տվյալ շրջանի համար ընդունված պաշտոնական տեսակետների համակարգ է.
  - Ռազմական ժամանակվա փաստաթղթերը (օրենքները).
- **Ռազմական քաղաքականությունը** — պետության, նրա հաստատությունների, ինչպես նաև կուսակցությունների և այլ սոցիալ-քաղաքական հաստատությունների ընդհանուր քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որն անմիջականորեն կապված է ռազմական կազմակերպվածքի ստեղծման, զինված

բռնության միջոցների պատրաստման ու քաղաքական նպատակներով կիրառման հետ.

- **Ռազմական տնտեսություն** — պետության տնտեսության առավել կարևոր և զարգացած բնագավառը, որը լայն ըմբռնմամբ ընդգրկում է ռազմական գործի բոլոր տնտեսական հարցերը, ապահովում է պետության ռազմական (պաշտպանական) ներուժը.
  - **Ռազմական արտադրություն** — պետության արտադրության (արդյունաբերության) բնագավառ, որը հանդիսանում է այն բոլոր գիտահետազոտական, փորձարարական հիմնարկությունների, կազմակերպությունների և արտադրական ձեռնարկությունների ամբողջությունը, որոնք կատարում են պետության զինված ուժերի և այլ ուժային կառույցների համար սպառազինության, ռազմական և հատուկ տեխնիկայի ու այլ գույքի մշակում, փորձարկում, արտադրություն և ուտիլիզացում.
- **Զինված ուժերի թիկունք** — պետության զինված ուժերի բաղկացուցիչ այն մասը, որն ապահովում է զինված ուժերի դրված խնդիրները.
- **Ռազմարվեստ (ռազմական արվեստ)** — ցամաքում, ծովում և մերձերկրյա տարածությունում ռազմական գործողությունների, մարտական գործողությունների նախապատրաստման և վարման տեսությունն ու պրակտիկան է, ռազմական գործի բաղկացուցիչ մասը. Ռազմարվեստի տեսությունը ռազմական գիտության մասն է: Ռազմարվեստն ընդգրկում է ռազմավարությունը, օպերատիվ արվեստը մարտավարությունը, որոնք սերտ կապված են միմյանց: Ռազմարվեստի հիմնական դրույթներն արտահայտվում են իր սկզբունքներում, որոնք ընդհանուր են թե՛ ռազմավարական, թե՛ օպերատիվ և թե՛ մարտավարական մասշտաբի ռազմական գործողությունների համար, քանզի նրանցում իրենց արտահայտությունն են գտնում պատերազմի և զինված ուժերի օբյեկտիվ օրենքների գործնական կիրառման ուղիները: Ռազմարվեստի վիճակը կախված է պետությունում ռազմական գործի, պաշտպանական արտադրության և զինված պայքարի միջոցների զարգացման մակարդակից, պետության հասարակարգի բնույթից: Ռազմարվեստի զարգացման վրա ազդեցություն են գործում պատմական և ազգային առանձնահատկությունները, աշխարհագրական պայմանները և ռազմական տնտեսությունը:
- **Ռազմական գիտություն**, ռազմագիտություն կամ գիտություն պատերազմի մասին — գիտության մի բնագավառ է, որն իրենից ներկայացնում է պետությունների, պետությունների դաշնախմբերի կամ դասակարգերի կողմից՝

քաղաքական նպատակներին հասնելու համար պատերազմի նախապատրաստման և վարման վերաբերյալ գիտելիքների համակարգ. ռազմական գիտությունը հանդիսանում է ռազմական գործի բաղկացուցիչ մասերից մեկը¹.

○ Ռազմարվեստի տեսություն

- Ռազմական ռազմավարություն կամ ռազմական ստրատեգիա (ռազմավարական արվեստի տեսություն) — գիտություն է համաշխարհային մասշտաբով ռազմական գործողությունների (պատերազմի) վարման մասին, ռազմարվեստի բնագավառներից մեկը. ընդգրկում է ռազմական գործողություններին նախապատրաստության տեսության և պրակտիկայի հարցերը (պատերազմին), դրանց պլանավորումն ու վարումը.
- Օպերատիվ արվեստ (Օպերատիվ արվեստի տեսություն)— ռազմաբեմի մասշտաբով ռազմական գործողությունների վարման մասին գիտություն, որը հանդիսանում է ռազմարվեստի (ռազմական արվեստի) բաղկացուցիչ մասը, զբաղեցնում է միջանկյալ դիրք մատավարության և ռազմական ռազմավարության (ռազմական ստրատեգիայի) միջև: Ուսումնասիրում է խոշոր ռազմական կազմավորումների, այսինքն՝ բանակային կորպուսների, միավորումների, բանակների, բանակախմբերի, ռազմաճակատների, ռազմաճակատների խմբերի, ռազմավարական նշանակության հրթիռային զորքերի կողմից համատեղ և ինքնուրույն ռազմական օպերացիաների (մարտական գործողությունների) նախապատրաստության և վարման մեթոդները:
- Մարտավարության տեսություն, մարտավարություն (հին հունարեն՝ τακτικός «զորքերի շարվելուն վերաբերվող» τάξις «շարք և տեղաբաշխում» բառերից) — «զորքերի շարմանը վերաբերվող», ծագում է τάξις «շարք և տեղաբաշխում» բառերից) — տեսական և գործնական գիտություն է, ռազմարվեստի բաղկացուցիչ մասը, որն ընդգրկում է զինված ուժերի, դրանց տեսակների, զորատեսակների (ուժերի) և հատուկ զորքերի զանազան զորամիավորումների (բրիգադ, դիվիզիա, բանակային կորպուս), զորամասերի (նավերի) և ռազմական ստորաբաժանումների կողմից ցամաքում, օդում ու

¹ Внутришкольное управление: вопросы теории и практики / Под ред. Т.И. Шамовой. М.: Педагогика, 1991. 192 с.

ծովում և տիեզերքում մարտի նախապատրաստման և վարման պրակտիկան: Մարտավարության տեսությունը կամ մարտավարությունը՝ տակտիկան, հանդիսանում է ռազմատեսական գիտաճյուղ: Այն ընդգրկում է մարտական գործողությունների բոլոր տեսակների, այսինքն՝ հարձակման, պաշտպանության, հանդիպական մարտի, նաև մարտավարական վերախմբավորումների և այլնի ուսումնասիրումը, մշակումը և նախապատրաստումը:

- Ռազմաինժեներական արվեստ (հնացած ձևը՝ ռազմաինժեներական գործ) կամ ռազմաճարտարագիտական արվեստ — ռազմարվեստի (ռազմական արվեստի) այն մասը, որն ընդգրկում է զինված պայքարի նախապատրաստության և վարման ինժեներական (ճարտարագիտական) ապահովման տեսությունն ու պրակտիկան, մասնավորապես՝ ռազմական օբյեկտների, հաղորդակցության ուղիների, ամրությունների և կամուրջների նախագծումն ու շինարարությունը, գորքերի ապահովումը ջրով, էներգիայով և օժանդակ միջոցներով, յուրային գորքերի առաջխաղացման դյուրացման և հակառակորդի գորքերի առաջխաղացման խոչընդոտման նպատակով սովորական պայթուցիկ նյութերի, այդ թվում ականների կիրառումն ու վնասագերծումը, ինչպես նաև ինժեներական ապահովման այլ հարցերը: Բացի այդ, ռազմաինժեներական արվեստի մեջ են մտնում նաև վերոհիշյալ խնդիրների համար անհրաժեշտ սարքավորման, այդ թվում քողարկման ու ծածկման, ապաստարանային միջոցների նախագծումն ու մշակումը:
- Ռազմաճովային արվեստը — ռազմարվեստի (ռազմական արվեստի) այն մասը, որն ընդգրկում է ծովում զինված պայքարի նախապատրաստման ու վարման տեսությունն ու պրակտիկան: Ռազմաճովային արվեստը կազմված է ռազմաճովային նավատորմի ռազմավարական օգտագործումից, օպերատիվ արվեստից և ռազմաճովային նավատորմի մարտավարությունից:
  - Ռազմական կառավարում և ռազմական շինարարության տեսություն — իրենից ներկայացնում է մարտական գործողությունների ժամանակ զինված ուժերի, գորքերի և ուժերի դեկավարման, ինչպես նաև խաղաղ ժամանակ նրանց կենսագործունեության կառավարման ու շինարարության էության,

օրինաչափությունների, սկզբունքների, ձևերի և եղանակների մասին գիտական գիտելիքների համակարգ:

- Չորահավաքային պատրաստություն կամ մոբիլիզացիոն պատրաստություն,
- Ամենօրյա գործունեության կազմակերպում,
- Ռազմական պատմություն — աշխարհի պետությունների և ժողովուրդների զինված ուժերի և ռազմական կազմավորումների ծագման, շինարարության և գործողությունների մասին գիտություն.

Մեծ Բրիտանիայում, մասնավորապես՝ Անգլիայում, ինչպես նաև անգլոսաքսոնական աշխարհի այլ երկրներում՝ ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Ավստրալիայում, Նոր Զելանդիայում և մյուսներում ռազմական գիտությունը (անգլ.՝ Military science) իրենից ներկայացնում է ռազմական հզորության ստեղծման նպատակով պետության ազգային պաշտպանական քաղաքականության իրականացման գործընթացը, որին ներգրավվում են ռազմական գիտնականները, այդ թվում՝ տեսաբանները, հետազոտողները, փորձարար գիտնականները, կիրառական գիտնականները, կոնստրուկտորները, փորձեր կատարող ինժեներները կամ ճարտարագետները, ինչպես նաև այն զինծառայողները, որոնք պատասխանատու են սպառազինությունների նախատիպերի ստեղծման համար²:

Վերոգրյալի հիման վրա կարող ենք նշել, որ դպրոցում սովորողների կրթության ու դաստիարակության արդյունավետ կազմակերպման տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի ռազմարվեստի դասավանդումը:

Դպրոցում ռազմարվեստի դասավանդման նպատակն է սովորողներին ներկայացնել հայ ռազմարվեստի պատմության առանցքային նշանակություն ունեցող դրվագները: Դասընթացի ավարտին սովորողն ունակ կլինի՝ ա. մասնագիտական գիտելիք և իմացություն 1. Ներկայացնելու հայ ռազմարվեստի դրսևորման առանձնահատկությունները: 2. Ներկայացնելու հայ ռազմարվեստի պատմության առանցքային նշանակություն ունեցող դրվագները: բ. գործնական մասնագիտական կարողություններ 1. Մեկնաբանելու հայ ռազմարվեստի առանձնահատկությունները: 2. Վերլուծելու հայոց բանակի կազմավորման անհրաժեշտությունն ու դերը: գ. ընդհանրական/փոխանցելի կարողություններ 1. Պահպանել մասնագիտական էթիկայի նորմերը: 2. Աշխատել թիմում:

Դասընթացը ձևավորում է կրթական ծրագրի հետևյալ վերջնարդյունք(ներ)ը. Դասընթացի հաջող ավարտին սովորողն ունակ կլինի.

---

² Зверева В.И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. М.: Новая школа, 1997. 320 с.

Ա1.Ներկայացնելու, նկարագրելու, մեկնաբանելու ու գնահատելու հայոց և համաշխարհային պատմության բազմաթիվ հարցեր:

Ա2.Մասնագիտական և ոչ մասնագիտական հանրության ներկայացնելու և բացահայտելու պատմագիտության ոլորտին առնչվող տեղեկատվություն, գաղափարներ, փաստարկներ, առանձին բարդություն չներկայացնող խնդիրներ ու լուծումներ:

Բ7.Վերլուծելու մասնագիտական խնդիրները ու պատմական գործընթացները, գտնելու խնդիրների լուծման ճանապարհները, օգտագործելով մասնագիտական և այլ դասընթացներից ստացված գիտելիքները՝ բանախոսելու ու բանավիճելու ակադեմիական միջավայրում: Գ2.Պահպանել մասնագիտական էթիկայի նորմերը: Գ4.Կառավարելու մասնագիտական գործառույթներ ու ծրագրեր, դեկավարելու աշխատանքային թիմ, աշխատելու թիմում և պատասխանատվություն ստանձնելու նրա անդամների մասնագիտական գործունեության համար:

Ռազմարվեստի պատմության դասավանդման ժամանակ կիրառվում են դասավանդման և ուսումնառության հետևյալ ձևերն ու մեթոդները. 1. Դասախոսություն 2. Սեմինար 3. Քննարկումներ 4. գեկուցումներ: Ծարադրվածի հիման վրա կարող ենք նշել, որ ռազմարվեստի դասավանդման համար կարևոր նշանակություն կարող է ունենալ հետևյալ մեթոդների կիրառումը՝

1. Մտքի գրոհ: Մտքի գրոհը մասնակիցների գաղափարների ազատ արտահայտումը խթանելու միջոց է: Այն ուսուցման կարևոր եղանակ է, քանի որ խրախուսում է մասնակիցներին նոր գաղափարներ արտահայտել՝ առանց քննադատության ենթարկվելու վախի: Մտքի գրոհի ընթացքում դասավանդողն առաջարկում է մասնակիցներին հնարավորինս շատ մտքեր արտահայտել՝ այդ մտքերի վերաբերյալ գրառումներ կատարելով գրատախտակի վրա: Դասավանդողը պետք է գրառի նաև այն մտքերը, որոնք սխալ կթվան: Եթե պատասխանները ցույց տան, որ հարցը պարզ չի եղել, ապա այն պետք է վերաձևակերպվի: Դասը վարողները պետք է հետաձգեն հնչած առաջարկությունների քննադատությունները մինչև բոլոր մտքերի գրառումն ավարտելը: Այնուհետև, առաջարկությունները կարող են ենթարկվել քննադատության և, անհրաժեշտության դեպքում, դրանք կարող են դասակարգվել՝ ըստ առաջնահերթության:

2. Դասակարգման վարժություններ: Դասակարգման վարժությունների շրջանակում մասնակիցները կատարում են ընտրություն՝ մի քանի մրցող այլընտրանքային տարբերակներից: Դասը վարողը կարող է օգտագործել մտքի գրոհի արդյունքում մասնակիցների մտքերի հիման վրա կազմված ցանկը կամ մասնակիցներին տրամադրել դասակարգման ենթակա այլ ցանկ, որը ներառում է, օրինակ՝ դասակարգման ենթակա 5 կամ 10 տարր: Այնուհետև, մասնակիցները պետք է դասակարգեն այդ

տարրերը 1-5 կամ 1-10 բալային սանդղակով՝ ամենակարևոր տարրը գնահատելով 1, իսկ սակավ կարևորություն ունեցող տարրը՝ 5 կամ 10 բալ: Դասակարգման վարժության շրջանակում մասնակիցներին կարող է հանձնարարվել նաև որոշակի հայեցակարգի կամ պնդման վերաբերյալ հայտնել իրենց կարծիքները: Օրինակ՝ մասնակիցներին կարող է հանձնարարվել նշել, թե արդյո՞ք որոշակի վարքագիծ ժողովրդավարական է՝ գնահատելով այն «լիովին համաձայն եմ» և «լիովին համաձայն չեմ» միջակայքում: Այնուհետև մասնակիցները պետք է հնարավորություն ունենան պատճառաբանել իրենց դասակարգումը, լսել իրենց տեսակետների հետ անհամաձայնություն հայտնած մասնակիցներին և վերանայել իրենց կարծիքը՝ հիմնվելով տեղի ունեցած քննարկումների վրա: Նրանք կարող են կատարել դա սանդղակում իրենց կատարած նշման տեղափոխման միջոցով³:

3. Քննարկում փոքր խմբերում: Փոքր խմբերում քննարկումները պետք է մանրակրկիտ կերպով նախապատրաստվեն՝ դրանց անցկացման կարգի և հատկացված ժամանակի մասին հստակ ուղեցույցների հիման վրա: Խմբերը, սովորաբար, պետք է բաղկացած լինեն մինչև հինգ անձից, որպեսզի ապահովված լինի մասնակիցներից յուրաքանչյուրի խոսելու հնարավորությունը: Խմբերը պետք է համարակալվեն դասը վարողի կողմից (օրինակ 1-ից 5) կամ պետք է կազմվեն՝ ընդգրկելով շարքում նստած հինգ անձ և ձևավորվեն որպես թիմ՝ խմբային քննարկումների համար: Խմբերին անհրաժեշտ է ցուցումներ տալ իրենց առջև դրված խնդրի վերաբերյալ՝ ներառյալ թեմայի քննարկման, բանավեճին կամ դերախաղին պատրաստվելու համար հատկացված ժամանակի և խմբի գործունեության վերաբերյալ (օրինակ՝ անհրաժեշտ է ընտրել քննարկումը վարող և զեկուցող, ով պետք է քննարկումների արդյունքների մասին զեկուցի բոլոր մասնակիցներին): Խմբերին անհրաժեշտ է զգուշացնել, որպեսզի նրանք քննարկումներն այնպես կազմակերպեն, որ ուժեղ մասնակիցները չգերակայեն, և յուրաքանչյուր մասնակից հնարավորություն ունենա արտահայտվել: Այս նպատակին հասնելու պարզ միջոց է սահմանափակ քանակությամբ խոսելու հնարքի կիրառումը, որը նշանակում է խմբի մասնակիցներից յուրաքանչյուրին հինգ անգամ խոսելու հնարավորության ընձեռում՝ խմբում քննարկումները վարողի կողմից: Յուրաքանչյուր անգամ խոսելիս՝ մասնակիցը նվազեցնում է իրեն տրամադրված հնարավորություններից մեկը: Հինգ անգամ խոսելու հնարավորություն ստացած անձն այլևս չի կարող խոսել:

4. Եռյակներ: Եռյակները (աշխատանք երեք անձից բաղկացած խմբերում) կարող են օգտագործվել որոշակի վարժություն կատարելիս՝ բոլորին ներգրավելու նպատակով:

³ «Իրավունք բոլորի համար» ծրագիր, մասնագիտական խմբագիր Ն. Կարապետյան, Երևան, Գիրքը լույս է տեսել «Միջազգային համագործակցության գերմանական ընկերություն» ՍՊԸ-ի (GIZ GmbH) ֆինանսական աջակցությամբ, Երևան, 2016, էջ 21:

Եռյակների մեթոդն օգտագործելիս կարող են կիրառվել հետևյալ քայլերը, օրինակ՝ քաղաքական կուսակցությունների միջև բանավեճի շուրջ մեդիացիայի համար:

Ամփոփելով վերոգրյալը կարող ենք նշել, որ ռազմարվեստի պատմության դասավանդումը կարևոր նշանակություն ունի, քանի որ նպաստում է սովորողների ռազմական գիտելիքների զարգացմանը, հայրենասիրության և պետական մտածողության բարձրացմանը, ինչը էական նշանակություն կարող է ունենա սովորողի ընդհանուր զարգացվածության վրա:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ, ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Այսպիսով, ռազմարվեստի պատմությունը ներառում է մարդկության պատմության կարևոր հատվածը, որի դասավանդումը սովորողների մոտ բարձրացնում է ընդհանուր զարգացվածության մակարդակը: Ռազմական գիտելիքների զարգացման գործում կարևոր նշանակություն է ունեցել Հին Հռոմի մղած պատերազմների փորձի ընդհանրացումը: Ավատատիրության կամ ֆեոդալիզմի ժամանակաշրջանում պատերազմներն իրենց նպատակներով և մասշտաբներով սահմանափակ էին, և ռազմատեսական միտքը մեծ զարգացում չի ստացել: Կենտրոնացված պետությունների կազմավորման (XV-XVI դար) ժամանակաշրջանում, երբ սկսել է կիրառվել հրազենը, Երևան են եկել պատերազմներում և ճակատամարտերում հրազենի օգտագործման տեսություններ: Բուրժուական ռազմական գիտությանն առաջացել է XVIII դարում և նրա հիմքերը ձևավորվել են հիմնականում Ֆրանսիական հեղափոխության ընթացքում: Ռազմական գիտություն, ռազմագիտություն կամ գիտություն պատերազմի մասին գիտության մի բնագավառ է, որն իրենից ներկայացնում է պետությունների, պետությունների դաշնախմբերի կամ դասակարգերի կողմից՝ քաղաքական նպատակներին հասնելու համար պատերազմի նախապատրաստման և վարման վերաբերյալ գիտելիքների համակարգ. ռազմական գիտությունը հանդիսանում է ռազմական գործի բաղկացուցիչ մասերից մեկը: Ռազմական ռազմավարություն կամ ռազմական ստրատեգիա (ռազմավարական արվեստի տեսություն) — գիտություն է համաշխարհային մասշտաբով ռազմական գործողությունների (պատերազմի) վարման մասին, ռազմարվեստի բնագավառներից մեկը. ընդգրկում է ռազմական գործողություններին նախապատրաստության տեսության և պրակտիկայի հարցերը (պատերազմին), դրանց պլանավորումն ու վարումը: Մարտավարության տեսություն, մարտավարություն տեսական և գործնական գիտություն է, ռազմարվեստի բաղկացուցիչ մասը, որն ընդգրկում է զինված ուժերի, դրանց տեսակների, զորատեսակների (ուժերի) և հատուկ զորքերի զանազան զորամիավորումների (բրիգադ, դիվիզիա, բանակային կորպուս), զորամասերի (նավերի) և ռազմական ստորաբաժանումների կողմից ցամաքում, օդում ու ծովում և տիեզերքում մարտի նախապատրաստման և վարման պրակտիկան: Հետևաբար դպրոցում սովորողների ռազմական գիտելիքների բարձացման և ռազմական դաստիարակության տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի ռազմարվեստի դասավանդումը: Ռազմարվեստի պատմության դասավանդման համար **առաջարկում ենք** հետևյալ մեթոդների կիրառումը՝

1. Մտքի գրոհ: Մտքի գրոհը մասնակիցների գաղափարների ազատ արտահայտումը խթանելու միջոց է: Այն ուսուցման կարևոր եղանակ է, քանի որ

խրախուսում է մասնակիցներին նոր գաղափարներ արտահայտել՝ առանց քննադատության ենթարկվելու վախի: Մտքի գրոհի ընթացքում դասավանդողն առաջարկում է մասնակիցներին հնարավորինս շատ մտքեր արտահայտել՝ այդ մտքերի վերաբերյալ գրառումներ կատարելով գրատախտակի վրա:

2. Դասակարգման վարժություններ: Դասակարգման վարժությունների շրջանակում մասնակիցները կատարում են ընտրություն՝ մի քանի մրցող այլընտրանքային տարբերակներից: Դասը վարողը կարող է օգտագործել մտքի գրոհի արդյունքում մասնակիցների մտքերի հիման վրա կազմված ցանկը կամ մասնակիցներին տրամադրել դասակարգման ենթակա այլ ցանկ, որը ներառում է, օրինակ՝ դասակարգման ենթակա 5 կամ 10 տարր:

3. Զննարկում փոքր խմբերում: Փոքր խմբերում քննարկումները պետք է մանրակրկիտ կերպով նախապատրաստվեն՝ դրանց անցկացման կարգի և հատկացված ժամանակի մասին հստակ ուղեցույցների հիման վրա: Խմբերը, սովորաբար, պետք է բաղկացած լինեն մինչև հինգ անձից, որպեսզի ապահովված լինի մասնակիցներից յուրաքանչյուրի խոսելու հնարավորությունը:

4. Եռյակներ: Եռյակները (աշխատանք երեք անձից բաղկացած խմբերում) կարող են օգտագործվել որոշակի վարժություն կատարելիս՝ բոլորին ներգրավելու նպատակով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Մնացական Ռ. Խաչատրյան: Արցախի 2016 թ. ապրիլյան բառորդա պատերազմը և պատերազմների էվոլյուցիան: Մասն Ա: «Անդին» ամսագիր, 2016, հ.4:
2. Внутришкольное управление: вопросы теории и практики / Под ред. Т.И. Шамовой. М.: Педагогика, 1991.
3. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: о коллективном способе учебной работы. М.: Просвещение. 1991.
4. Зверева В. И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. М.: Новая школа, 1997.
5. Загвязинский В.И. Методология и методика социально-педагогического исследования: Тюмень: ТГУ, 1995.
6. Тухачевский М.Н., Война как проблема вооружённой борьбы, Избр. произв., т. 2, М., 1994.